

ben bemutatott két felfogás a nézetek két szélső pólusát képviseli. Az egyik kiadvány a két világháború között kialakult szemléletet tükrözi ebben a tekintetben. A helytörténetírás összetevőinek tekinti a településföldrajzot, a település-, társadalomtörténetet, a gazdaságtörténetet, a politikai történetet és a munkásmozgalom történetét. Ebben a szerkezetben tehát a néprajz nem kap önálló szerepet, bár az érdekelt terület — Hajdú-Bihar megye — etnográfusainak működését a szerző az egyes fejezetekbe bedolgozta. A néprajz eredményeiről egyedül a művelődéstörténeti fejezetben szól, a források ismertetése során pedig csak az írásos forrásokat elemzi, a szóbeliségről nem tesz említést. (Komoróczy György: Hajdú-Bihar megye helytörténetirásai 1945—1968. Debrecen, 1969.) A másik kiadvány a téma eddig legrészletesebb módszertani feldolgozása, elsősorban a pedagógiai munka elősegítése érdekében. A könyv segítséget kíván nyújtani nemcsak a tanítóknak, tanároknak az oktató-nevelő munkában, hanem azoknak a tanulóknak is, akiket érdekel a helytörténet, akik kutatásra vállalkoznak, idézése pedig ez alkalommal azért is időszerű, mert Egerben írták és szerkesztették, a tanárképző főiskola, a múzeum és a levéltár munkatársainak közreműködésével. Itt a helytörténet más fogalmazásban jelenik meg, mint előbb, mert tartalmilag a helytörténet fogalomkörébe tartozik a néprajz, a régészet és a földrajzinév-gyűjtés. Kiemelve ebből a helytörténet és néprajz viszonyát, utóbbi a koncepcióban jelentős terjedelmet és az őt megillető besorolást kap, tekintettel a helytörténetírás fő feladatára, a hely történetének minél több szempontú feldolgozására. A helytörténetírás forrásai című fejezeten belül egy pont részletesen foglalkozik a néphagyomány fogalmával, gyűjtésének és feldolgozásának mód-szereivel. (Szántó Imre [szerk.]: A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában. Bp. 1956. 1—171. l.)

Nézetem szerint, mint azt a fenti munkában is megírtam, a helytörténet szerves része a néprajz, falusi települések és városok esetében egyaránt. Közismert, hogy a városi néprajzkutatás tudományunk egy újabb irányzata, így vizsgálataink hatósugarába nemcsak a parasztság, hanem a munkásság és a kispolgárság is beletartozik. További helytörténeti jellegű feladatok várnak a néprajzkutatókra olyan történeti, levéltári források elemzésében, értelmezésében is, amelyek az egykori paraszti — jobbágy, zseléler, kismemes — életforma valamelyik jelenségét, mozzanatát örökítik meg.

A helytörténetírásban a legtöbb szerző szerint új fejezetet nyitott a jelenkor kutatása, a nyitás a jelen felé. Meg kell jegyezni, hogy ugyanez a fordulat a néprajzban is bekövetkezett, csak itt a változásvizsgálat keretei között folyik, mindig összehasonlítási alapot keresve a múltban, amihez a fejlődés aránya viszonyítható. Egyes esetekben vitatni lehet, hogy a jelenkort ábrázoló tanulmány mennyiben helytörténeti és mennyiben néprajzi jellegű. Úgy vélem, a vitát az dönti el, hogy a szerző milyen módszerekkel élt a kutatás során, milyen mértékben használta fel az írásos és a szóbeli forrásokat.

A helytörténet és a néprajz szoros összefüggésére legyen szabad a jelenleg folyó *palóckutatás* példáját felhoznom. Amennyiben a helytörténet fogalma a települések történetén túl kiterjed a megyék és tájak történetére is (ahogyan *Belitzky János* írja: *Palócföld*, 1979. 3. sz. 25. l.), ez esetben a *palóckutatás* is a helytörténethez hasonló, regionális kategóriába esik, mint egy több megyére kiterjedő nagytáj néprajzi monográfiáját előkészítő tudományos vállalkozás. Amíg a *Szántó Imre* szerkesztésében megjelent helytörténeti koncepcióban a néprajz a történelem kiegészítő tudományként kapott szerepet, a *palóckutatás* monográfia tervezetében ez az arány megváltozik. Az anyagi, szellemi és társadalmi kultúrát képviselő fejezeteket történelmi tanulmányok vezetik be a palóc néprajzi csoport történetéről, településtörténetéről, a társadalom és termelés fejlődésének történetéről. Kutatási módszerében és célkitűzéseiben a *palóckutatás* történelmi-helytörténeti szemléletű akkor, amikor fő feladatainak a történelmi előzményekre visszautaló etnikus jegyek meghatározását és a kultúra változásának vizsgálatát tekinti.

Ez a szoros tematikai összefüggés, a törekvés két tudomány eredményeinek együttes megjelenésére a feldolgozás, a produktum jellegét még kevertebbé teszi az egyes települések vagy kisebb falucsoportok néprajzi feldolgozása során. Néhány évvel ezelőtt megírtam *három falu*: Órhalom, Ipolyvarbó (Csehszlová-

kia, szlovákul Vrbovka) és Huguag temetkezési szokásait (*Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve*, 1977. 95—146. l.). Alaptézisem volt a második világháború idején funkcionált temetkezési szokáscsoport viselkedését vizsgálni a jelenkorig, kiszűrni a stabil, tovább élő elemeket, és felvázolni a változás folyamatát, meghatározni annak mozgató és állandósító erőit. A három falu etnikailag egységesnek nevezhető lakosságának kollektív magatartását azonban csak a történelmi előzmények ismeretében lehetett megérteni, ezért fel kellett dolgoznom e falucsoport népesség-, gazdaság- és településtörténetét. E vizsgálatok a három falu néprajzi rokonságát, kulturális és etnikai egységét rajzolták ki, és további feladat még a környezettel, a szomszédos településekkel szemben megfigyelhető különbözőségeik feldolgozása. Mindezek a vizsgálatok együttesen fogják kiadni az órhalmi néprajzi csoport kulturális jellemzőit, amelyek a történelmi múltban gyökereznek, s az egység okát és magyarázatát a falvak közös sorsában, földrajzi közelségében és egymásrautaltságában kell keresnünk.

Az eddigieket összevetve elmondható, hogy a *helytörténet* és a *regionális néprajz* két önálló tudomány, de munkamódszereiket és forrásait tekintve alapvetően különböznek egymástól. Amíg a helytörténet elsősorban az írásos forrásokat kutatja, addig a néprajz adatait főleg az élő emberek közlései útján, illetve megfigyelése révén szerzi be. Kutatásuk tárgya és célkitűzéseik közel állnak egymáshoz, ezért kölcsönösen egymás segítségére vannak utalva. Mindemellett a helytörténet tágabb kategória, mert regionális néprajz nem képzelhető el helytörténet, történeti szemlélet nélkül, de a helytörténet önállóan is egész lehet, legfeljebb vállalja a konzervatív jelzőt, mert a helytörténetírás általában még nem tér ki a népi kultúra és társadalom fejlődéstörténetére. A tágabb szerkesztés, amelybe a néprajz (a régészet, a műemléktudomány, néprajzkutatás) is elfér, talán még várhat magára, de ezt kell a modern szemléletnek tekintenünk.

Bakó Ferenc

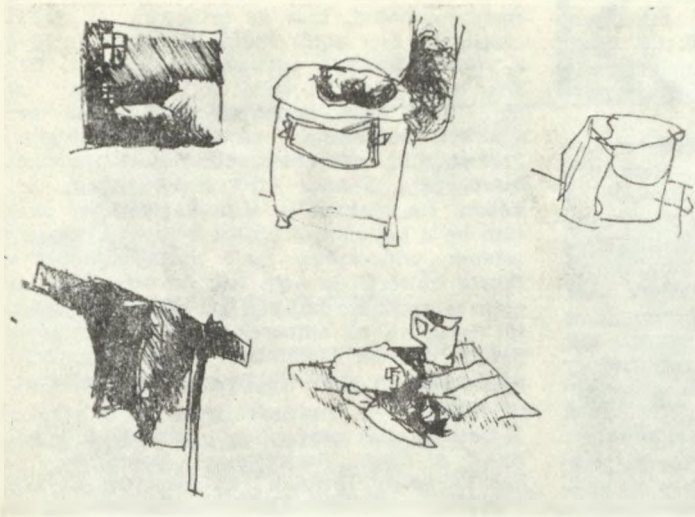
Helytörténetírás és hagyományápolás

A középiskolák „valamikor” a tudományos és közéleti szereplés központjai is voltak, s nemcsak a leendő egyetemi tanárok alapozták itt meg publikációikkal hírnevüket, hanem tanítványaik is itt szereztek meg retorikai, irodalmi, történelmi és természettudományos ismereteiket. A hajdani önképzőkörök pozitívumait ebben a tekintetben senki sem vitathatja.

Napjainkban újra első helyre került az iskola nevelő funkciója. Az oktatás és az ismeretek mélysége továbbra is meghatározó, csak a cél változott meg: nem pusztán az a döntő, hogy milyen szakembereket nevelünk, hanem az, hogy milyen jellemű, illetve világnézetű tanulók hagyják el az iskolapadokat. Ez utóbbi természetesen domináns tényező lesz ezután a szakismeret és az általános műveltség megalapozásában és állandó bővítésében is.

A jellemformálásban is irodalmi és történelmi művek kiemelt szerepet töltenek be. Ha azonban végigtekintjük (kisiskolás kortól az általános iskola felső tagozatán át a középiskoláig) a diákokba plántált tananyagot, akkor azt is látjuk, hogy (különösen) a történelmi ismeretek sablonossága, az események dehumanizálása sokkal több kárt okoz, mint amennyit az emberformálás folyamatában egyáltalán hasznosan betölthet. Talán ezzel is magyarázható, hogy a *Historia est magistra vitae!* igazát újabban mind többen cáfolják, pedig valójában a történelem, ha nem is tanítómester, de intő és követendő példát adhatna mindannyiunknak.

Szerencsére az utóbbi években olyan nagyfokú történelmi érdeklődés alakult ki országszerte, hogy ennek segítségével könnyen korrigálható a hiba, amit a helytörténetírás „rangosításával” kell kezdeni.

Amíg a gyermek csak az országos történelmet ismeri (ha ismeri!), amíg semmit nem tud szűkebb páttriája múltjáról (s jelenéről is igen keveset!), addig nem képzelhető el a szocialista ember személyiségének kiteljesedése sem. Ezért tartom döntő jelentőségűnek a helytörténetírást és a helyi hagyományok ápolását, amelynek műhelyei lehetnének az iskolai honismereti szakkörök is. Persze, már az általános iskola felső tagozatán el kell kezdeni ezt a munkát, építve az alsó négy osztályban kialakított érdeklődésre: elsősorban a néprajzi tárgyak gyűjtésével és azok kiállításával fokozható a történelem varázsa, de például a mondák írásos rögzítése és a helynevekhez fűződő történetek megörökítése is jól illeszkedhetne a településtörténet feltárásának egészébe. Ismereteim szerint szinte valamennyi község „monográfiája” elkészült már (egy-egy pedagógus államvizsga-dolgozata kiindulási alap lehetne a további kutatáshoz); ahol pedig még ez nem született meg, bizonyosan „akadna” olyan vállalkozó szellemű „kiművelt emberfő”, aki pótolná a hiányosságot.

A középiskolai szakkörök munkastílusa természetesen tovább alakítható a régi önképzőkori hagyományoknak és az életkori sajátosságoknak megfelelően: a kiselőadás és a vita, az iskolai, a megyei (múzeumi) és az országos (OKTV) pályázatokon való részvétel, illetve az eredményes szereplés egy életre eldöntheti a tanuló sorsát (közülük kerülnek ki a leendő kutatók és történelemtanárok, s azok a lokálpatrióta családanyák és családapák, akik majd a gyermeküket is hasonló szellemben nevelik.)

Ezek a szakkörök a történetírás és a helytörténeti kutatás számára is hasznosak lehetnek. Az országos középiskolai tanul-

mányi verseny történelemdolgozatainak elbírálásában három éven keresztül vettem részt, „zsűriben”. Itt szerzett tapasztalataimra hivatkozom, amikor azt állítom, hogy a beküldött négy-öt száz pályázat között mindig akadt hetven-nyolcvan, amelynek anyaga elmélyült forráskutatásra épült, s ezek között mindig előfordult egy-egy nógrádi dolgozat is. Különösen a tsz-és üzemtörténetek feldolgozását tartottam jó feladatnak, s ezek szorgalmazása a mi megyénkben is aktuális. Szerintem egy-egy hozzáértő pedagógus vezetésével szakkörben dolgozó fiatalok is vállalkozhatnának hasonló feladatra. Példát erre is lehet említeni: Zala és Somogy megye földrajzinév-gyűjtését is nagyrészt a fiatalok végezték, s bár az ellenőrzés és a feldolgozás természetesen a felnőttekre várt, az együttműködés dicséretes és eredményes volt.

A néprajzi kutatásban is lehet a diákok aktív közreműködésére számítani: a szokások, a viselet, a házépítés, a bútortzat, az étkezés, a gazdálkodás, a ragadványnevek és (az előbb már említett) földrajzinév-gyűjtés évekre szóló programot adhat ezeknek a szakköröknek. Az országos néprajzi pályázaton szereplő legjobb eredményeiről a *Honismeret* című folyóirat tájékoztatja az érdeklődőket: sajnos, nógrádi nevet csak elvéve találunk a díjazottak között.

Nógrád megye országos hírű nagyjait minden középiskolás ismeri: Mikszáth nevét már az általános iskolában megtanulják, Madáchét később. De gyakran megesik, hogy amikor Bérczy Károly vagy Lisznyay Kálmán nevét kiejtem, kiderül, hogy sohasem hallották: pedig az első esetében az Anyegin első fordítójáról van szó (Jobbágyiban van eltemetve); a másikéban a Tizek Társasága tagjáról, Petőfi barátjáról; s hasonlóképpen nincs ismeretük arról, hogy Lisznyay Herencsényben született, Tittel Pál matematikus és csillagász (az egri Csillagda egykori vezetője, Gauss tanítványa és Széchenyi barátja) Pásztórol származik, s Fáy Andrásnak is vannak jobbágyi kapcsolatai. Hogy Teleki Lászlót az öngyilkossága után Szirákon temették el, Werbőczy a Tripartitum egyes cikkeleit Alsópetényben fogalmazta, hogy Kubinyi Ferenc és Mocsáry Antal írói és tudományos munkássága „hozzánk tartozó”. Veress Pálnének, a magyar nőnevelés úttörőjének élete Vanyarchoz kötődik stb.

Összegezve az elmondottakat: azt hiszem, a helytörténetírás hasznossága elsősorban a fiatal nemzedék nevelésében és az emberformálásban elért eredményeken mérhető le — miközben lényegesen megváltozik az iskola helye a társadalomban. Ez utóbbira így utalnak Berend T. Iván alábbi sorai: „... eddigi gazdasági értékrendünkben — nagyjából szükségszerűen — a gazdaságfejlődéstől függött a képzés fejlesztése. A jövőben azonban gazdaság és képzés kölcsönös meghatározottsága értékrendünkben megfordulhat, és a képzés fejlesztése határozhatja meg a gazdaságfejlődést.”

Pintér Nándor

Emberek a Bágy mellől és a Brezináról

Már az első életrajzíró, Gyöngyösy László is célzott rá, de a „fülemüle-pört” igazából Móra Ferenc megjegyzése indította el: „A jó palócok tulajdonképpen jó szegediek”. Azóta szokássá vált itt is, ott is, hogy a helyi érdekek megfelelően bizonygassák Mikszáth első paraszthőseinek eredetét.

A *tót atyafiak* és *A jó palócok* novellái valóban Mikszáth szegedi éveit tájékoztatják meg. Az első kötet nevesebb darabjai már jobbára készen voltak, amikor odaérkezett. A másodiknak egy-két elbeszélése — első változatban — szintén ott jelent meg. A *Bede Anna tartozása* ugyancsak „Szegedről hozott eszme”. Nacsády József még azt is kiderítette, hogy az író Takács Magdolna szegedi törvényszéki esetét használta fel vizsgálva.

Az egyik vallomásában — annak különö-

sen az első felében — maga Mikszáth is azt hangsúlyozza, hogy „Fogadott szülőföldemet, Szegedet írtam harminc év óta. Itt szedtem fel az anyagot, amely munkámat képezi...”. Ha ez a vallomás igaz, akkor a szegedi tartózkodás során érlelt első két kötetre vonatkoztatva különösen igaznak kell lennie. Nyugodjunk hát bele, hogy a „fogadott szülőföldnek” valóban erősebb hatása volt a jó palócokra és a tót atyafiakra, mint igazi hazájának, a „görbe országnak”?

A vita olyanféle eldöntése, hogy Szegednek ennyi, Nógrádnak meg ennyi: merő értelmetlenség. A vita szempontjait elfogadni, s azokat megközelítésként alkalmazni viszont igazán érdemes. A jó palócok és a tót atyafiak nacionáléjának földérfítése bizonyára közelebb visz az író jobb megismeréséhez is.

Schöpfung Aladár egyik finom megfigyelése szerint Mikszáthra „A természetből csak a gyermekkorában megszokott dombos nógrádi tájak vannak hatással”. Utazhatott bármerre, egyetlen vidék sem hagyott mélyebb nyomokat benne. *A tót atyafiak* és *A jó pa-*

lócok elbeszélései alapján viszont szinte meg lehetne rajzolni a szülőföld térképét. A fő vonal a Bágy lenne az azt kísérő dombvonulattal. A felidézett falvak a fő vonal egyik vagy másik oldalán helyezkednének el. A történetek színhelyei alapján be tudnánk jelölni a hegycsúcsokat, völgyeket, patakokat, tanyákat, utakat.

S ezt a tájat a gyermek szeme idézi föl. Azé a gyermeké, aki még antropomorfizálja a természet elemeit: a szelet, a vizet, a háztetőket, az ablakokat. Amit az író a földszakadékok színes kavicsairól mond, hogy „beleavatkoznak a jó palócok dolgaiba”, az az egész hazai természetre érvényes. A táji elemek a történetek aktív szereplői. Hol helyesnek, hol meg rossznak, egyszer gúnyolódnak, máskor pedig ítéletet mondanak, mint a görög drámák kórusai.

A mikszáthi parasztok természeti világa tehát hamisítatlanul hazai. Rajza konkrét, érzékletes, s a gyermeki szem által emberiesített. Csak két novellából hiányzik a természet, a hazai táj. *A Bede Anna tartozásának* — az egyetlen „Szegedről hozott eszme”